

Den rätta viljan – idrott och hälsa i ett styrningsperspektiv

Marie Öhman

THE RIGHT WILL – PHYSICAL EDUCATION IN A GOVERNMENTALITY PERSPECTIVE. Inspired by Foucault's work and the research field that emanates from the concept of governmentality, one of the ambitions of this article is to discuss governance processes in teachers' and students' interactive actions in Physical Education. In studying how governance is manifested in the educational setting, questions relating to modern ideals of autonomy and self-governance and the kind of government on which everyday institutional practice is based are dealt with. This makes it possible to both demonstrate which subjects are desirable in the school curriculum, and to discuss how these processes may be related to political tendencies outside school. The discussion is based on results from 15 video recorded physical education lessons, in 5 Swedish schools.

Keywords: governmentality, self-governance, physical education, video-recordings.

Idrottsämnetts fostrande uppdrag har under det senaste århundradet diskuterats av ett flertal författare. Flera av dessa framhåller att ämnet under historiens gång inte endast haft betydelse för individers fysiska fostran, utan även för deras karaktärsdanning.¹ Eva Palmblad och Bengt-Erik Eriksson (1995, s 76) poängterar att den personlighets- och karaktärsdanande andan i många avseenden varit primär i förhållande till den kunskapsförmedlande funktionen. Även om kroppen alltid varit själva måltavlan i idrottsämnet, framhåller Pia Lundquist Wanneberg (2004) att utvecklandet av moral och karaktär i betydelsen av rätta attityder och inställningar varit central. Man skulle kunna uttrycka

Marie Öhman är FD i sociologi och verksam vid Hälsoakademin, Örebro universitet, 701 82 Örebro. E-post: marie.ohman@hi.oru.se

det som att vägen till socialisation har gått genom kroppen. Att lära befolkningen rätta attityder och lämpliga sätt att förhålla sig till sina kroppar och sin hälsa kan betraktas som en del av det moderna samhällets utveckling och kan förstås i termer av *politisk styrning*, där idéer om *det goda samhället* och *den goda medborgaren* kommer till uttryck (se Palmblad & Eriksson 1995).

I föreliggande artikel diskuteras skolämnet idrott och hälsas verksamhet utifrån ett governmentalityperspektiv. Det innebär att en problematisering av hur styrningsformer förändrats i takt med utvecklingen av den liberala demokratin, tas som utgångspunkt för resonemangen. Genom att rikta intresset mot vilka styrningsformer som framträder i undervisningspraktiken, samt vilken riktning styrningen har, vill jag dels skapa en förståelse för ämnets inriktning och innehåll. Dels vill jag diskutera såväl politiska som utbildningspolitiska tendenser i det samtida samhället utifrån studier av en specifik verksamhet. I artikeln ges först en kort beskrivning av governmentalityperspektivet. Därefter följer en sammanfattning av det empiriska material som ligger till grund för denna artikel. Avslutningsvis diskuteras olika konsekvenser av de styrningsformer som är inbäddade i skolämnet idrott och hälsas undervisningspraktik, i synnerhet vår tids ideal om autonomi och självstyrning.

Ett governmentalityperspektiv

Det forskningsfält som i den franske filosofen och idéhistorikern Michel Foucaults efterföljd benämns governmentality, riktar intresset mot hur nya makt- och styrningsformer tagit form i takt med utvecklingen av den liberala demokratin i det västerländska samhället.² Ett evigt dilemma i den liberala demokratin hävdas vara frågan om hur en samklang mellan politiska strävanden och privata viljor ska kunna åstadkommas (Börjesson m fl 2005). Hur mycket ska styras av staten och hur mycket individuell frihet ska gälla?³ Hur ska man få människor att på egen hand, utan tvångsmakt, handla i linje med det som anses vara det allmänt goda och rätta? Ett övergripande syfte inom governmentalityforskningen är att klargöra denna relation, det vill säga förhållandet mellan å ena sidan reglering och gränssättning, å andra sidan autonomi och egenansvar (Hultqvist & Petersson 1995, s 33–34).

Inom governmentalityforskningen framhålls att de karaktäristiska dragen i vår tids styrningspolitik inte är en påtvingad styrning (kunglig makt, envælde, centrerat styre, suveränitet och så vidare), utan en styrningsform som förutsätter att individerna är medagerande i sin egen styrning. Historiska studier inom governmentalityforskningen visar på omställningar som i generella termer kan betraktas som hierarkiska

utjämnings; från ordergivningar och direktiv till råd och anvisningar, från överhetsstat till individansvar (Börjesson m fl 2005). Det görs således gällande att det har skett en förskjutning av ansvar från stat till individ. Färdvägen pekade numera inte i samma utsträckning ut med pekpinnemetoden, istället är det individers ansvarstagande och delaktighet som gäller. Enligt Foucault handlar den liberala styrningspolitiken inte om greppet över lydiga medborgare, utan om en styrning av livet självt – om hur sanningar och kunskaper om livet görs till något eget, till en form av självreglering. Det innebär att individerna själva, av egen föresats, väljer att handla i linje med den ordning som rekommenderas i olika sammanhang – det vill säga att de antar själva grundvalarna för vissa tanke- och handlingsätt (Foucault 1978/2003, 1976/2002). Denna självregleringsmekanism kan, med hjälp av Foucaults arbeten, dels studeras utifrån en makt- och kunskapsrelation, som innebär att man undersöker hur subjektet konstitueras i de handlingar som innesluts och utesluts i en verksamhet, och som därmed möjliggör och begränsar individers handlingar och sätt att tänka.⁴ Dels kan den studeras utifrån ett styrningsperspektiv där relationen mellan styrning och självstyrning fokuseras. I denna artikel läggs tonvikten på det sistnämnda.

Att medborgarna aktivt ska delta i styrningen av sig själva har fått genomslag i många olika institutionella verksamheter, inte minst i utbildningssammanhang (Petersson & Olsson 2006). I skolans läroplaner och styrdokument uttrycks politiska viljor där det inte företrädesvis handlar om en styrning som karaktäriseras av centralisering och kontroll, utan snarare om en styrning som är decentraliserad och självövervakande (Larsson 2004, s 206). I utbildningspolitiska termer heter det att:

Det livslånga, eller snarare det livsvida, lärandet innebär en förskjutning av ansvar för utbildning och lärande från den offentliga sfären till den privata och civila. [...] Det livslånga lärandet innebär också en förskjutning av ansvar från stat till individ (Skolverket 2000, s 10f).

Det kan således skönjas en rad förändringar i skolans offentliga texter. De tydligaste skillnaderna i de nu gällande styrdokument, i jämförelse med tidigare skrivelser, är framhållandet av valfrihet, delaktighet, egenansvar och egna ställningstaganden i olika frågor. Under 1990-talet har det följaktligen skett en succesiv övergång från en syn på eleven som objekt för lärarens agerande till ett agerande subjekt (Skolverket 2004, s 24). Det innebär såväl förändrade *styrningsformer* som andra *ideala attityder* och *karaktärer* jämfört med tidigare styrdokument.

Forskning inom governmentalityfältet bedrivs emellertid i stor utsträckning som historiskt inriktade studier där frågor som rör

styrningsformer i en vidare politisk mening behandlas.⁵ Avsikten med denna artikel är att med utgångspunkt i ett governmentalityperspektiv illustrera hur liberal styrningspolitik framträder i skolämnet idrott och hälsas *vardagliga praktik*, men också att peka på vilken riktning styrningen har, eller som Foucault (1978/2003) uttrycker det; vad styrningen förvaltar. Det innebär att jag riktar sökljuset mot de processer som styr eleverna i en viss riktning, där frågor om *hur* styrning sker och *vad* styrningen får för konsekvenser uppmärksammas.

Fysisk ansträngning och rätta viljor

Artikeln bygger på en studie av 15 videoinspelade idrott och hälsa lektioner från skolår 2–9. Videoinspelningarna är genomförda inom ramen för en nationell utvärdering av hur skolämnet idrott och hälsa gestaltas i grundskolor och gymnasier i Sverige (Eriksson m fl 2003, Skolverket 2005).⁶ Det empiriska materialet är insamlat från 5 slumpvis utvalda skolor. Totalt har tolv lärare, fyra kvinnor och åtta män, i olika åldrar medverkat. Följande frågor ligger till grund för analysen av dessa lektioner; Hur framträder styrningsprocesserna i undervisningspraktiken? Vilka attityder och inställningar visar sig vara önskvärda? Hur bör eleverna handla? Vad ska eleverna lära och idealt sett vilja? Nedan görs en kort sammanfattning av studiens resultat.

Bland allt det som sägs och görs i skolämnet idrott och hälsas undervisningspraktik finns det vissa saker som framstår som viktigare än andra. I verksamheten framträder främst *fysisk ansträngning* som det explicita syftet i de aktiviteter som utförs. Avsikten med denna fysiska ansträngning är framför allt att åstadkomma fysiologiska träningseffekter, så att syretransporterande organ och muskelstyrka ökar. De begrepp som företrädesvis används i samband med de fysiska aktiviteterna är ”jobbigt”, ”svettigt”, ”träning”, ”motion”, ”muskler” och ”mjölksyra”, som på skilda sätt hänvisar till träningsfysiologiska effekter. I samband med den fysiska ansträngningen åberopas naturvetenskaplig kunskap om kroppen, och det framstår som viktigt att eleverna förstår kroppen utifrån ett anatomiskt och fysiologiskt perspektiv. Den insikt som ska internaliseras är baserad på kunskaper om hur kroppen är uppbyggd och fungerar. Kunskapsinnehållet blir vägledande för individernas handlingar och sätt att tänka om kropp och rörelse, och kan förstås i termer av styrning, såtillvida att det naturvetenskapliga perspektivet erbjuder en tolkningsram för eleverna och blir på så sätt en del av kroppskonstitueringen – ett påbjudet sätt att betrakta kroppen på.

Undersökningen visar emellertid att det inte enbart är de fysiologiska träningseffekterna som möjliggörs i verksamheten, det handlar

också om att fostra *goda karaktärer*, det vill säga att forma rätta inställningar och attityder genom fysisk aktivitet. De rätta inställningar som framträder i samband med den fysiska ansträngningen är att eleverna bör *vilja kämpa och ta i, vilja göra sitt bästa* och *vilja pröva* de olika aktiviteterna som påbjuds. Att göra sitt bästa kan antingen ses som ett sätt att mildra det som påbjuds; man bör prova men man behöver inte prestera ett visst resultat, det räcker att göra sitt bästa. Det kan också ses som ytterligare en påbjuden handling, det vill säga att man som individ inte bara ska vilja prova, utan också måste vilja göra sitt bästa. Den normativt rätta inställning som skapas i dessa handlingar kan beskrivas i termer av att det är bättre att vilja och prova, än att kunna och vara blasé och likgiltig. Att *vilja samarbeta* samt att *vilja utmana till kamp* visar sig också vara goda inställningar i verksamheten. Samarbetsaspekten framstår både som mål och medel då den form av samarbete som förväntas, och som eleverna bör relatera sig till, sker i termer av att vara ett lag som genom samarbete ska vinna över ett annat lag. Å ena sidan bör eleverna kunna enas med andra elever i något gemensamt, å andra sidan bör eleverna utmana och konkurrera. I verksamheten betonas även det *lustfyllda* och det *roliga* med fysisk ansträngning; om den fysiska ansträngningen skapas som något lustfyllt kan det engagera individerna i den eftersträvansvärda självstyrningen.

Eleverna förväntas styra sitt eget agerande i linje med ovan nämnda inställningar. Detta sker företrädesvis genom *en vädjan till elevernas vilja*. Viljekomponenten framstår som själva navet i karaktärsdanningen. Det handlar om ett formande av rätta attityder; *eleven ska själv vilja det rätta*. Denna form av styrning kännetecknas av normativa styrningssträvanden, där eleverna själva förväntas handla i linje med det som framstår som klokt, rimligt och rätt – *en relation mellan att styras av och att styra sig själv*. Att framhålla vikten av att prova och göra sitt bästa i relation till egenansvaret är ett exempel på hur processen styrning och självstyrning iscensätts i verksamheten.

'Fysisk ansträngning' och 'rätta viljor' är således styrningens riktning, och 'vädjan till viljan' är den styrningsform som ska åstadkomma en relation mellan styrning och självstyrning. Det framträder alltså en styrningsform som inte karaktäriseras av en påtvingad styrning, det vill säga att eleverna beordras till att handla på vissa bestämda sätt. I stället riktas styrningen mot olika viljekomponenter där eleverna förväntas bli delaktiga och ta ett eget ansvar. I det följande diskuteras processen styrning – självstyrning, det vill säga den styrningsform som bygger på egenansvar och självreglering, samt vilka konsekvenser det kan skapa.

Autonomi och självstyrning – tvånget i frihet

När det handlar om samhällspolitiska förändringar föreställer vi oss gärna att något har utvecklats, blivit effektivare och bättre – vi jämför med förr. En ökad betoning på individers självstyrning och egenansvar kan kanske ses som en utveckling i en demokratisk, liberal och individualistisk riktning. Detta kan jämföras exempelvis med Linggymnastikens auktoritära former, militäriska kommandon, hårt disciplinerade rörelseformer och ordergivningar i kollektivistisk anda (Ljunggren 1999, s 106). I likhet med Mats Börjesson (2003) vill jag framhålla att auktoriteten – läraren – i många fall har lämnat plats för vår tids kompis med ett jämlikt och informellt tilltal. Frågan är om inte den jämlika hållningen, och därtill allas vårt gemensamma projekt som bör göras till något eget, också kan ses som ett tvång, men en annan form av tvång än det som framträder i disciplinär och auktoritär styrning.

Tvångets förändrade karaktär

I undervisningen skapas en bestämd relation mellan vad som bör göras och inställningen att själv vilja detta. I denna styrningsform skapas således en relation mellan det som ter sig som ett måste men ändå inte framställs som ett tvång. Jag menar att eleverna förpliktas att handla i linje med det som framstår som klokt och förnuftigt, samtidigt som denna förpliktelse sker i ljuset av egenansvar och självbestämmande.

Att själv göras ansvarig för att reglera sina handlingar i enlighet med det som förväntas i verksamheten kan uppfattas som en form av tvång; egenansvaret att handla i linje med det normativa ramverket. Det tycks råda en disharmoni i vår tids ideal om frihet, egenansvar och självstyrning – en konflikt som enligt Palmblad och Eriksson (1995, s 96) handlar om personlig frihet och individuella valmöjligheter å ena sidan, och normativa styrningssträvanden å andra sidan. Författarna menar att detta ger intrycket av en paradox såtillvida att personlig frihet, ansvarstagande och delaktighet ska utvecklas samtidigt som eleverna ska komma fram till på förhand bestämda ställningstaganden, inte minst på kroppens och hälsans område. Man skulle kunna säga att den liberala styrningsmentaliteten fungerar i stil med; 'låt individerna göra fria handlingsval, men se till att det görs i relation till en redan införlivad idé om vad som är det rätta'. En lärare i studien uttrycker exempelvis: "om man inte vill då behöver man inte – men så här gör man", i samband med att eleverna ska utföra gymnastiska övningar på bom och i ringar. Detta behöver dock inte nödvändigtvis betraktas

som en motsättning, utan som en logisk ordning där det ena förutsätter det andra. Med det menar jag att fria handlingsval och normativa styrningssträvanden står i en ömsesidig relation till varandra, på så sätt att verksamheten kan sägas bygga på en ordning där individen har frihet att välja, men givet vissa normer och kunskaper är det rimligt att utnyttja friheten genom att välja att göra det som framstår som klokt och förnuftigt. Frihet och normativa styrningssträvanden både skapas och förutsätts alltså i själva styrningsformen.

I denna ömsesidiga relation, mellan frihet och normativa styrningssträvanden, framstår det som om samhällets ordning och möjlighet till reproduktion måste baseras på gemensamma normer, ideal och moraliska värden. Samtidigt är det i ett demokratiskt, liberalt samhälle nödvändigt att stärka den enskilda individen genom möjligheter för självrealisering och val av eget livsprojekt, av hänsyn till både individuell och samhällelig välfärd. Det är således ett förhållande mellan restriktioner och egenansvar, där det handlar om att säkra bägge delarna och skapa en balans mellan dessa. Detta låter sig emellertid inte göras i lika hög grad på en och samma gång. Den eviga frågan verkar därför vara vilken sida som ska få det största utrymmet. Men när styrningsformerna förändras, från disciplinär och auktoritär styrning till ett ökat ansvar på individen, kan vi tala om 'tvångets förändrade karaktär'.

Plikten att hålla sig själv i form på frivillighetens väg

I governmentalityperspektivet betraktas relationen mellan styrning och självstyrning som intimt sammanlänkad med begreppen autonomi och frihet. Individens frihet framstår som en nödvändighet för den liberala styrningspolitikens funktion. Genom processen styrning – självstyrning har människor kommit att handla och definiera sig själva i termer av en speciell föreställning om frihet, en frihet som enligt Nikolas Rose (1998) handlar om att välja. Att välja är frihet, men vi *måste* också välja – "the obligation to be free", som Rose uttrycker det (1999, s viii).

Ett exempel på hur egenansvaret framträder i idrott och hälsa undervisningen är när en lärare säger: "för att undvika träningsvärk, vad kunde ni göra i duschen efteråt, efter ett hårt pass? Man kunde stretcha, men det får ni själva ansvara för där ute. Ni kan väl stretcha?". I denna händelse ges eleverna möjlighet att i frihetens namn välja att handla i enlighet med det som framstår som ett rätt och förnuftigt handlande. Även när läraren yttrar: "Det krävs mycket av er. Är det någon som känner att den har slarvat? Har alla jobbat ordentligt?" framträder budskapet om friheten att själv välja, men också plikten att välja att handla rätt. Det innebär att individens frihetsutrymme och former av

frihet framträder på ett speciellt sätt. ”Är det någon som känner” vädjar till individens egen bedömning av sitt agerande, och ”har slarvat” blir i sammanhanget motsatsen till att göra sitt bästa och därmed en icke önskvärd handling. Ingen elev i denna händelse svarar att den har slarvat eller jobbat ordentligt. Om någon elev hade svarat ”ja, jag har slarvat” eller ”jag har jobbat ordentligt”, skulle det troligtvis uppfattas som anmärkningsvärt i sammanhanget eftersom kontrollen överläts på eleverna själva. Lärarens frågor tycks snarare fungera som påminnelser om det egna ansvaret att jobba ordentligt och inte slarva.

Utifrån ett governmentalityperspektiv kan man säga att ’fria’ är de individer som har förmåga och vilja att anpassa sig till bestämda normer. Friheten blir en fråga om förmåga till självreglering. Konsekvensen blir således att individerna måste kvalificera sig till frihet genom att handla i linje med en given ordning. Man kan, något hårdraget, uttrycka det som att den fria människan är reglerad och kan reglera sig själv i relation till bestämda normer. Tänk exempelvis på all den kunskap och information som eleverna ges om hur de ska leva ett gott liv. Budskapet är tydligt; att vara fysiskt aktiv och stärka sin kropp, att vilja utvecklas som människor och att skapa goda vanor. Jag tror inte att någon elev i dagens skola har undgått informationen om vikten av att vara fysiskt aktiv och vad man bör göra för att vara en hälsosam medborgare. Eleven blir fri först när denne handlar i linje med det normativa ramverket och har den rätta inställningen, det vill säga när eleven på egen hand sköter sitt motionerande, tänker på sin hälsa, vårdar sin kropp, reglerar arbetet med att utveckla sig själv och visar att den vill detta. Att vara inaktiv och ovillig är handlingar som framstår som ofria i relation till diskursens ordning, genom att de betraktas som oförnuftiga och irrationella, det vill säga att de är utsatta för destruktiva krafter och därför måste åtgärdas. Men genom att vara delaktig och praktisera sin frihet som en hälsosam individ kan individen betraktas som fri, det vill säga att genom att vara fysiskt aktiv och ha de rätta viljorna nås den frihet som följer med självstyrningen. Frihet gäller alltså för de elever som handlar i linje med den diskursiva ordningen, och som ställer upp på de gemensamma normerna; anpassade men ändå självbestämmande.

Frihetens börda

Människor lyckas inte alltid att bära på frihetens plikter, framhåller Valerie Walkerdine (2003). I synnerhet inte när innebörden av frihet har kommit att bli synonym med förmågan till egenansvar och självstyrning (Fendler 2001). Genom att egenansvar och självstyrning framstår som något förväntat i livsprojektet, kan misslyckanden och

uteblivna framgångar bli liktydiga med ett personligt misslyckande – det är svårt att hitta skuldlindring. I min undersökning har jag emellertid inte studerat om individerna känner personligt misslyckande eller inte. Men utifrån undersökningen kan jag peka på hur oönskade handlingar skapas som individuella problem.

På de undersökta lektionerna framträder inaktivitet och ovilja som individuella problem, och inte som gemensamma problem som kräver kollektiva lösningar. Problemen knyts till individ, inte till situation, vilket kan ses som en effekt av den eftersträvansvärda självstyrningen. Med det menar jag att om en elev inte vill och gör motstånd av något slag, och därmed visar att den inte lyckats internalisera det önskvärda handlandet, är det eleven som blir föremål för åtgärd. Ett exempel är när det spelas boll och några elever står vid sidan av planen. Eleverna får tillsägelse att ”komma igen”, och bli lite mer involverade. Yttrandet: ”Lina, kom igen lite nu så kan du ta några på andra sidan. Rör dig lite, du får inte sitta fast i golvet” visar att det är elevens agerande som är det bristfälliga. Det sker inte någon problematisering av innehållet i undervisningen, inte heller av den syn på samarbete och konkurrens som skapas i verksamheten. Grundläggande normer, verksamhetsinnehåll och institutionella arrangemang är inte föremål för diskussion. Om gemensamma värdegrunder ska kunna diskuteras och problematiseras måste de explicitgöras. Att explicit uttrycka något betyder att det är förhandlingsbart, att man kan ha åsikter om det och kan vara för eller emot.⁷ I verksamheten framstår vissa gemensamma värden som förgivettagna, och de upprätthålls på ett effektivt sätt via utsagda förväntningar. Det innebär att felsökningen riktas mot den enskilde eleven; det är den ovilliga och inaktiva eleven som åtgärdas.⁸

Viljans art

Jag har framhållit att vädjan till viljan är ett huvudfokus i de styrningsprocesser som jag studerar. Det är eftersträvansvärt att eleverna gör påbudna och önskvärda handlingar till sina egna och helst uppfattar det som ett resultat av egna viljor. Frågan är hur viljan ska definieras och värderas. Vilken form av vilja framträder? Viljans art kan förstås på olika sätt; låg grad av vilja, hög grad av vilja, tvungen vilja, inre vilja, simulerad vilja, att verkligen vilja, villighet, etcetera. Annette Carstens (1998) gör en skillnad mellan *villighet* och *vilja*. Villighet ska förstås som anpassning och en acceptans av vissa värdegrunder, vilket innebär en villighet att delta i de aktiviteter som erbjuds. Vilja förstås som en inifrån styrd lust att handla på ett bestämt sätt, en ”reell” vilja och en ”inre rådighet”, som Carstens (1998, s 204) uttrycker det.

Inre vilja eller villighet blir intressant att diskutera i ett självstyrningsperspektiv. I arbetet med att stödja och främja självstyrningsprocessen kan man anta att det är en aktiv inre lust, den "reella" viljan, som är det eftersträvaransvärda målet. Men det kan vara värt att ställa frågan om villighet är gott nog. För eleverna kanske det inte handlar om någon inre rådighet att vilja utveckla sig själva till fysiskt aktiva ansvarstagande individer. Kanhända att eleverna anpassar sig och visar villighet, accepterar att medverka, och försöker få andra att tro att de vill. Å ena sidan kräver självregleringens princip motivationsarbete av olika slag för att individerna ska uppfatta det rätta handlandet som inifrån kommande. Å andra sidan kanske detta motivationsarbete leder till tvungen vilja, det vill säga en anpassning eller rent av ögon-tjäneri. Carstens (1998) beskriver i samtal mellan socialarbetare och försörjningsmottagare hur beroendet av ekonomisk hjälp driver fram villighet hos klienterna. Det är i många fall inte en fråga om en inre lust att utveckla sig själv och hitta sitt livsprojekt, utan om att anpassa sig till för stunden gällande regler. I skolämnet idrott och hälsa skulle betygssättning kunna ses som en faktor som driver fram villighet, men inte vilja. Man kan förmoda att de flesta människor vill bli inplacerade i viljekategorin, åtminstone för att få ekonomiskt stöd eller bra betyg. Om inte, har troligtvis individen redan definierat sig som avvikare.

Utifrån studien kan jag emellertid inte avgöra elevernas grad av vilja eller om det handlar om villighet. Ett test av graden av vilja, eller snarare arten av vilja, kan inte ske genom enbart ett deltagande, bortsett från explicit uttryckt motvilja. Med utgångspunkt i studiens resultat framstår villighet och anpassning som gott nog, i synnerhet om man jämför med de individer som uppenbart visar motvillighet. I studien framkommer att eleverna ska vilja och göra vad de kan för att kunna bättre. De behöver inte utföra en övning om de inte kan, men de ska alltid vilja försöka. Samma empiriska iakttagelser framkommer i Carstens (1998) studie; om klienten inte kan arbeta men gärna vill, finns en generellt större acceptans som visar sig i form av offentligt ekonomiskt stöd. I min studie framstår det som godtagbart att inte kunna, bara man vill. Om eleverna försöker, det vill säga att de visar villighet, råder ett accepterande av brist på färdighet. En individ som vill, men inte kan är något som de flesta kan sympatisera och identifiera sig med. Men att inte vilja och att inte kunna ter sig som oacceptabelt. Ett exempel är när en elev som under pågående fotbollsspel går och sätter sig på en bänk, möts med uttalandet "du är lat" och "du vill inte". En individ som varken vill eller kan är enligt Carstens svårare att förstå och känna medkänsla för, genom att de inte delar gemensamma värderingar. Att vara med i aktiviteterna, att röra sig mellan styrketräningsstationerna, förflytta sig i spelet, men med en passiv

hållning förefaller acceptabelt. Denna typ av handlingar kallar Larsson m fl (2005, s 23) för ”den passiva aktiviteten”, vilket jag menar kan betraktas som en form av villighet. Därmed framstår villighet som ett avgörande kriterium för skillnaden mellan det acceptabla och det avvikande. Det är de medborgare/elever som vill, eller visar villighet, som i princip räknas till de accepterade.

Oavsett om det rör sig om en ”reell” vilja eller bara anpassning har vi att göra med olika former av viljor, och därmed olika former av självstyrning. Man kan tänka sig att en inre rådighet och reell vilja skulle leda till en starkare självstyrning i jämförelse med villighet som bara är knuten till en viss aktivitet eller gemenskap. Frågan är hur reell vilja och inre rådighet främjas framför villighet och anpassning? Detta kräver motivationsarbete och pedagogiska insatser. Vi har i mångt och mycket övergett drillning, kommandon och pekanden med hela handen till förmån för en betoning på det roliga och lustfyllda. I ett flertal studier av skolämnet idrott och hälsa framhålls att ”det roliga” är ett av de primära målen med undervisningen.⁹ Om det bara handlade om att stärka den fysiska förmågan så skulle inte betoningen på det roliga vara relevant. Inte heller är detta ”roliga” ett uttryck för en hedonistisk livshållning. Snarare handlar det om rädslan inför tanken på att individerna gör som auktoriteter säger utan att själva vilja det rätta. ”Att ha kul” är därför inte heller liktydigt med att följa sin ”fria” vilja och tanke. Det hela ligger snarare på utfallssidan: kul har man haft först när det egna jaget fullföljt sina plikter att styra sig själv.¹⁰ Att rikta uppmärksamhet mot det roliga och lustfyllda kan därför ses som ett sätt att få tillstånd ”reella viljor”, och på så sätt engagera individerna i den eftersträvarvärda självstyrningen.

Självstyrningens bortre gräns

Elever som handlar i linje med den önskvärda ordningen och visar självdisciplin kan betraktas som mottagliga för budskapet om personligt ansvar. Alla elever visar dock inte egenansvar och rätta viljor. Den styrningsprocess som riktas mot viljan får följaktligen inte alltid och hos alla den påföljd som avses. Idealet, den självstyrda individen, fungerar alltså inte i alla lägen och i alla situationer.

De elever som inte har lyckats att internalisera det normativa ramverket och gjort det till något eget, det vill säga som inte vill anstränga sig och visar olika former av viljestyrkor blir föremål för ingripanden. Det visar sig i undervisningspraktiken genom att icke önskvärda handlingar åtgärdas med ett likgiltigt bemötande, korrigeringar eller tillrättavisningar av olika slag. Om självregleringen fungerar så tycks

allt vara frid och fröjd, men när den inte fungerar träder således andra styrningsformer i kraft. Det är individernas vilja och förmåga att handla i enlighet med det som anses klokt och förnuftigt som avgör styrningsformerna, allt beroende på förmågan till självreglering.

De individer som kanske är mest angelägna att nå när det gäller att få till stånd fysisk aktivitet och rätta viljor visar sig oftast vara de mest svåråtkomliga. Jag tänker exempelvis på en elev som i mitt empiriska material lämnar idrottshallen när lektionen precis ska börja, och de elever som inte alls kommer på lektionerna. Men då finns betyg och utvecklingssamtal att tillgå, där de gällande kraven på aktivitet och villighet kan föras upp i ljuset. Detta illustrerar självstyrningens borte gräns, eller som Börjesson m fl (2005, s 67) framhåller; ”Det sitter en prislapp på vår tids frihetliga styrelseform”.

Påpekas bör dock att normen för fysisk aktivitet och rätta viljor alltid står i relation till förväntad grad av önskvärda handlingar i en bestämd kontext. Inaktivitet och ovilja betraktas som problem först när det bryter mot de kontextuella ramarna. Det innebär att inaktivitet och ovilja blir ett problem i skolämnet idrott och hälsas verksamhet, eftersom den övergripande normen är att eleverna ska anstränga sig fysiskt och visa viljestyrka.¹¹ Att vara fysiskt aktiv och hoppa på bänken under matematiklektionen blir ett problem eftersom den övergripande normen är att sitta still på stolen och räkna. Vi kan inte se det icke önskvärda handlandet, om vi inte har kategoriserat det normala. Där normer om rätta viljor och fysisk aktivitet produceras, skapas samtidigt avvikare som inte vill och som är inaktiva.

En självdisciplinerad elev vet således när det är dags att röra på sig, och vet när det är dags att sitta still. Att vara en god människa innebär alltså att kunna följa normer för korrekt beteende i en viss situation. Liknande empiriska iakttagelser har gjorts av Karin Permer och Lars-Göran Permer (2002) som i sin studie av klassrummets moraliska ordning visar hur normaliserande bedömningar förefaller vara en fundamental del i undervisningen på så sätt att det till stora delar handlar om att formulera och upprätthålla normer som berör ordning, uppförande, attityder och kunskaper. Vidare visar Palmblad och Eriksson (1995, s 149), genom studier av historiskt textmaterial, att hälsofostran är en form av moralisk fostran genom de normativa inslagen i förmedlingen av regler för levnadssätt och kroppsliga handlingar. Även Thomas Wahl (2006, s 75) pekar på att motionerandet inte enbart framställs som en förbättring av hälsan, utan även en kontroll över sig själv och sin situation – en självkontroll som i sin tur skapar socialt kompetenta och kreativa medborgare.

I idrott och hälsas verksamhet framstår fysisk ansträngning, träningsfysiologiska effekter och idrottande som en framkomlig väg till

ett gott liv: att *må bra*, leva längre, hålla sig frisk och stark. Men, det tycks röra sig om något mer än så. Det gäller också att *vara bra*; att bli en viss typ av människa. Det gäller för eleverna att komma till insikt om hur kroppen ska vara och vad den ska göra, samt förståelsen av ett hälsosamt och moraliskt gott leverne som sammanfaller med det i kulturen rätta sättet att handla på. Det går inte bra utan ansträngning och aktivitet vare sig för samhället eller för den enskilde som Börjesson (2003, s 154) uttrycker det. Skolämnet idrott och hälsas undervisningspraktik kan därmed betraktas som en arena för politisk styrning.

Skolan som en styrningspolitisk arena

I det ”stora” governmentalityperspektivet diskuteras inte sällan styrning på en övergripande politisk nivå eller på ett filosofiskt plan. I denna artikel har jag visat hur governmentalityforskningens uppmärksammande av nya styrningsformer i den liberala demokratin, framträder i vardaglig situation och interaktion. Genom att använda ett governmentalityperspektiv i studier av en undervisningspraktik har jag pekat på mötet mellan den generella samhällsnivån och den lokala handlingsnivån; ett möte mellan stora och små diskurser, mellan mikro och makro där såväl innehåll som process tas i beaktande. På så sätt har jag försökt att klargöra övergripande politiska sammanhang genom att illustrera hur de visar sig i vardaglig handling. På motsvarande sätt har jag försökt visa hur vardagliga handlingar kan förstås genom att sätta dem i relation till politiska tendenser i det samtida samhället. Det innebär ett uppmärksammande av hur aktiviteter som tycks vara triviala i sammanhanget, som armhävningar, hoppreshoppande och katthopp på plint, skapar vissa villkor för människan som samhällsvarelse.

I artikeln har jag också problematiserat den liberala styrningspolitikens eviga balansering mellan å ena sidan frihet och å andra sidan kontroll, och diskuterat de styrningsformer som är inbäddade i skolämnet idrott och hälsas undervisningspraktik. Till skillnad från auktoritär styrning (kyrkliga plikter eller juridiska lagar) kännetecknas den liberala styrningspolitiken av normativa styrningssträvanden, där människor själva förväntas handla i linje med det som framstår som klokt, rimligt och rätt. Frågan om hur människor ska förmås handla i linje med bestämda normer framstår som något ständigt återkommande i det samhällspolitiska arbetet. Börjesson m fl (2005) menar att via framfostran av ett bestämt politiskt subjekt, en medborgare, har målet företrädesvis varit att enas kring gemensamma normer. Hur konsensus kring gemensamma normer ska skapas, och hur enskilda viljor och samhällets normer ska mötas, ter sig som en ständigt på-

gående kulturell process. Även om styrningsformer förändras verkar målet alltid vara detsamma; ett deltagande i gemensamma normer, anpassade till tidens krav.

Lundquist Wanneberg (2004) visar exempelvis hur idrottsämnet under första hälften av förra seklet (1919–1962) fungerade som en stark fostrare i karaktärsdaningens- och självdisciplineringens anda: ”att det beteende, den moral eller de karaktärsdrag som initialt behöver fostras fram, ska införlivas med det egna tänkandet och upplevas som norm” (Lundquist Wanneberg 2004, s 219). Detta skulle lika gärna kunna gälla idag som under tidigt 1900-tal. Såväl nu som då handlar det om att skapa ett deltagande i gemensamma normer, det vill säga att skapa en relation mellan samhälleliga påbud och egenansvar. Men styrningsformerna har i mångt och mycket förändrats; från predikan till dialog, tvång till frivillighet, kommandon till vädjanden till viljan, direktiv till framhållanden av det roliga. Det finns olika vägar att gå för att åstadkomma en relation mellan styrning och självstyrning. Men det jag vill framhålla är att den förskjutning av ansvar från stat till individ innebär en rad ”nya” moraliska förpliktelser med krav på självreglering, självrealisering och egenansvar. Skolans verksamheter framstår därmed som en plats där såväl politiska viljor som skapandet av nutida subjekt iscensätts.

Med det perspektiv som jag använder mig av i artikeln, är avsikten på inga villkor att kritisera enskilda aktörer. Min intention är att visa på tendenser i det samtida samhället. Jag formar en berättelse och pekar på hur vi alla blir en del av diskursernas ordningar. Resonemangen som förs i artikeln kan ses som redskap för att kritiskt värdera och diskutera vad som innesluts och utesluts i en institutionaliserad verksamhet, hur det görs, och vilka konsekvenser det kan få i olika avseenden. Oavsett alla goda intentioner, där idéer om det goda samhället tillsammans med ett främjande av individens lycka och välfärd kommer till uttryck, vill jag betona vikten av att diskutera hur villkoren ser ut för människors möjligheter att se på såväl sig själva i egenskap av individer, som på sin omvärld. Att inta denna kritiska position innebär inte att man skulle vara i besittning av det universellt sanna och goda. Med inspiration från Foucaults arbeten vill jag framhålla att det handlar om ett förhållningssätt som möjliggör ett klagande av det potentiellt ”farliga”:

I am not looking for an alternative, you can't find the solution of a problem in the solution of another problem raised at another moment by other people. [...] My point is not that everything is bad, but that everything is dangerous, which is not exactly the same as bad. If everything is dangerous, then we always have something to do (Foucault 1982/1991, s 343).

Noter

1. Hur fysisk fostran gestaltas som ett medel för karaktärsfostran och moralisk fostran i ett historiskt perspektiv beskrivs bland annat av Lundquist Wanneberg (2004), Ljunggren (1999), Palmblad & Eriksson (1995), Olsson, 1997, Palmblad & Petersson (2003).
2. *Gouvernementalité* är den term som Foucault myntade för att studera hur särskilda styrningsformer gestaltas i modern tid, och begreppet översätts ofta till styrningskonster eller styrningsmentaliteter (Moss 1998, s 3).
3. Denna politiska diskussion behandlas bland annat av Foucault (1978/2003, 1978/1991, Rose (1995, 1998, 1999), Burchell, Gordon & Miller (1991), Hultqvist & Petersson (1995), Hultqvist & Dahlberg (2001), Börjesson m fl (2005), Danaher (2000).
4. Se Öhman (2007) för ett utförligt resonemang om hur ett maktperspektiv kan användas för att studera hur elevernas handlingar möjliggörs och begränsas, och vilket innehåll det är som skapas och bevaras i skolämnet idrott och hälsas undervisningspraktik.
5. Se exempelvis Rose (1998,1999), Palmblad & Eriksson (1995), Börjesson m fl (2005), Börjesson (2003), Olsson (1997), Hultqvist & Petersson (1995), Gordon (1991), Fredriksson & Larsson (2007).
6. Regeringen formulerade uppdraget till Skolverket, och genomfördes vid institutionen för idrott och hälsa, Örebro universitet. Statistiska centralbyrån gjorde ett obundet slumpmässigt urval av Sveriges skolor. Urvalet bestod av 200 grundskolor (N=200) och 100 gymnasieskolor (N=100) till vilka rektors- och lärarenkäter skickades ut. Vidare valdes slumpvis 30 skolor ut, där elevenkäter utfördes. Utifrån dessa 30 skolor utfördes ytterligare ett slumpmässigt urval av 5 skolor där intervjuer och videoinspelningar genomfördes. Studiens empiriska material har en rik geografisk spridning där skolor från storstad, mellanstora städer och glesbygd är representerade. För en detaljerad redogörelse av de inspelade lektionerna se Öhman (2007).
7. Ett flertal studier visar att innehållet i skolämnet idrott och hälsas undervisningspraktik inte diskuteras eller problematiseras i någon större utsträckning, utan uppfattas som självskrivet, se Larsson m fl (2005), Eriksson m fl (2003, 2005), Skolverket (2005), Quennerstedt, M (2006).
8. Liknande empiriska iakttagelser görs av Larsson (2001, s 141) som menar att idrotten framställs som bra a priori, och därför måste negativa och illvilliga inställningar till idrottande ses som uttryck för personliga problem.
9. Att ha roligt i samband med fysisk aktivitet har problematiserats i andra studier inom fältet, se Larsson & Redelius (2004a), Eriksson m fl (2003, 2005), Quennerstedt, M (2006), O'Reilly m fl (2001). Larsson & Redelius (2004b) visar genom elevintervjuer att "det roliga" i ämnet framstår som viktigt, och författarna problematiserar betoningen på det roliga genom att göra olika tolkningar av vad det kan betyda, exempelvis underhållande för stunden, uttryck för rörelseglädje, något meningsfullt, och lärorikt. Detta roliga har även diskuterats av O'Reilly m fl (2001) i artikeln: "They Ought to Enjoy Physical Activity, You Know?"
10. Här kan en jämförelse göras med en elev som står vid sidan av planen när det spelas bollspel. Eleven deltar inte i spelet och säger att det är tråkigt. Alltså, hon har inte fullföljt sina plikter att styra sig själv. Utfallet är att "det är tråkigt".
11. Larsson m fl (2005) diskuterar motståndshandlingar i relation till den övergripande strävan om fysisk aktivitet.

Referenser

- Burchell, Graham; Gordon, Colin & Miller, Peter (1991): *The Foucault Effekt – Studies in Governmentality*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Börjesson, Mats (2003): *Diskurser och konstruktioner. En sorts metodbok*. Lund: Studentlitteratur.
- Börjesson, Mats; Palmblad, Eva & Wahl, Thomas (2005): *I skötsamhetens utmarker. Berättelser om välfärdsstatens sociala optik*. Stockholm: Symposion.
- Carstens, Annette (1998): *Aktivering. Klientsamtaler og socialpolitik*. Köpenhamn: Hans Reitzels Forlag.
- Danaher, Geoff; Shirato, Tony & Webb, Jen (2000): *Understanding Foucault*. London: Sage.
- Eriksson, Charlie; Gustavsson, Kjell; Johansson, Therese; Mustell, Jan; Quennerstedt, Mikael; Rudsberg, Karin; Sundberg, Marie & Svensson, Lena (2003): *Skolämnet Idrott och hälsa i Sveriges skolor – en utvärdering av läget hösten 2002*. Örebro universitet: Institutionen för idrott och hälsa.
- Eriksson, Charlie; Gustavsson, Kjell; Quennerstedt, Mikael; Rudsberg, Karin; Öhman, Marie & Öijen, Lena (2005): *Nationella utvärderingen av grundskolan 2003 (NU-03) – Idrott och hälsa*. Stockholm: Skolverket.
- Fendler, Lynn (2001): Educating flexible souls. The construction of subjectivity through developmentality and interaction. I Kenneth Hultqvist & Gunilla Dahlberg (2001): *Governing the Child in the New Millennium*, s 119–142. London: Routledge Falmer.
- Foucault, Michel (1976/2002): *Sexualitetens historia. Band 2, Njutningarnas bruk*. Göteborg: Daidalos.
- Foucault, Michel (1978/2003): *Regementalitet. Fronesis, Tema: Lag och ordning*. Nr 14–15 (nr 2–3 2003), s 62–81.
- Foucault, Michel (1978/1991): Governmentality. I Graham Burchell, Colin Gordon & Peter Miller: *The Foucault Effect. Studies in Governmentality*, s 87–104. Chicago: The University of Chicago Press.
- Foucault, Michel (1982/1991): On the genealogy of ethics. An overview of work in progress. I Paul Rabinow, red: *The Foucault Reader*, s 340–372. London: Penguin Books.
- Fredriksson, Johannes & Larsson, Esbjörn, red (2007): *Att rätt förfoga över tingen. Historiska studier av styrning och maktutövning*. Uppsala: Opuscula Historica Upsaliensia, 34.
- Gordon, Colin (1991): Governmental rationality. An introduction. I Graham Burchell, Colin Gordon & Peter Miller, red: *The Foucault Effekt. Studies in Governmentality*, s 1–51. Chicago: The University of Chicago Press.

- Hultqvist, Kenneth & Petersson, Kenneth (1995): Nutidshistoria. Några inledande utgångspunkter. I Kenneth Hultqvist & Kenneth Petersson, red: *Foucault, namnet på en modern vetenskaplig och filosofisk problematik*, s 16–37. Stockholm: HLS Förlag.
- Hultqvist, Kenneth & Dahlberg, Gunilla (2001): *Governing the Child in the New Millennium*. London: Routledge.
- Larsson, Håkan (2001): *Iscensättningen av kön i idrott. En nutidshistoria om idrottsmannen och idrottskvinnan*. Studies in Educational Sciences 43. Stockholm: HLS Förlag.
- Larsson, Håkan (2004): Lokala arbetsplaner i idrott och hälsa – en ny typ av styrning. I Håkan Larsson & Karin Redelius, red: *Mellan nytta och nöje. Bilder av ämnet idrott och hälsa*, s 205–226. Stockholm: Idrottshögskolan.
- Larsson, Håkan & Redelius, Karin (2004): Några pedagogiska utmaningar i relation till ämnet idrott och hälsa. I Håkan Larsson & Karin Redelius, red: *Mellan nytta och nöje. Bilder av ämnet idrott och hälsa*, s 227–239. Stockholm: Idrottshögskolan.
- Larsson, Håkan; Fagrell, Birgitta & Redelius, Karin (2005): *Kön–Idrott–Skola*. Internet, www.idrottsforum.org. (ISSN 1652-7224) 2005-12-14.
- Ljunggren, Jens (1999): *Kroppens bildning. Linggymnastikens manlighetsprojekt 1790–1914*. Stockholm: Symposion.
- Lundquist-Wanneberg, Pia (2004): *Kroppens medborgarfostran – Kropp, klass och genus i skolans fysiska fostran 1919–1962*. Stockholm: Stockholms universitet.
- Moss, Jeremy (1998): *The Later Foucault*. London: Sage.
- Olsson, Ulf (1997): *Folkhälsa som pedagogiskt projekt: bilden av hälsouppllysning i statens offentliga utredningar*. Uppsala: Uppsala Studies in Education, 72.
- O'Reilly, Ellen, Tomkins, Joanne & Gallant, Margaret (2001): 'They ought to enjoy physical activity, you know?': Struggling with fun in Physical Education. *Sport, Education and Society*, 6(2), s 211–221.
- Palmblad, Eva & Eriksson, Bengt Erik (1995): *Kropp och politik. Hälsouppllysning som samhällspegel*. Stockholm: Carlssons.
- Palmblad, Eva & Petersson, Kenneth (2003): Skolhälsofostran. I Mats Börjesson & Eva Palmblad, red: *Problembarnets århundrade*, s 173–215. Lund: Studentlitteratur.
- Permer, Karin & Permer, Lars-Göran (2002): *Klassrummets moraliska ordning. Iscensättning av lärare och elever som subjekt för ansvarsdiskursen i klassrummet*. Malmö: Malmö högskola. *Studea psychologica et pedagogica*, 167.
- Petersson, Kenneth & Olsson, Ulf (2006): *Staten, subjektet och pedagogisk teknologi – en nutidshistorisk studie av politiska*

- epistemologier och styrningsmentaliteter i det tidiga 2000-talet.* Vetenskapsrådets rapportserie 15:2006, s 155–159.
- Quennerstedt, Mikael (2006): *Att lära sig hälsa.* Örebro: Örebro Studies in Education, 15.
- Rose, Nikolas (1995): Politisk styrning, auktoritet och expertis i den avancerade liberalismen. I Kenneth Hultqvist & Kenneth Petersson, red: *Foucault, namnet på en modern vetenskaplig och filosofisk problematik*, s 41–59. Stockholm: HLS Förlag.
- Rose, Nikolas (1998): *Inventing our Selves. Psychology, Power, and Personhood.* Cambridge: Cambridge University Press.
- Rose, Nikolas (1999): *Powers of Freedom. Reframing Political Thought.* Cambridge: Cambridge University Press.
- Skolverket (2000): *Det livslånga och livsvida lärandet.* Stockholm: Liber.
- Skolverket (2005): *Idrott och hälsa. Nationella utvärderingen av grundskolan 2003.* Rapport 253. Stockholm: Skolverket.
- Wahl, Thomas (2006): *Motorikens retorik. Kroppsobservationer, översättningar och faktakonstruktioner: en diskursanalys.* Uppsala: Studia Sociologica Upsaliensis, 54.
- Walkerdine, Valerie (2003): Reclassifying upward mobility. Femininity and the neo-liberal subject. *Gender and Education*, 15(3), s 237–248.
- Öhman, Marie (2007): *Kropp och makt i rörelse.* Örebro: Örebro Studies in Sociology, 9.